

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СОЦІАЛЬНОГО І БІОЛОГІЧНОГО В ОСОБІ ЗЛОЧИНЦЯ**THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL AND BIOLOGICAL
IN THE PERSON OF A CRIMINAL**

**Верещук А.В., студентка I курсу магістратури факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого**

Статтю присвячено актуальному питанню кримінології щодо взаємозв'язку соціального і біологічного в особі злочинця. Адже саме від розуміння взаємозв'язку біологічного і соціального в особі злочинця залежатимуть рекомендації щодо розробки заходів запобігання та протидії злочинності.

Протягом тривалого часу точиться наукова дискусія про те, що є первинним в особистості людини – вроджені якості чи якості, набуті протягом життя у певному середовищі. У статті проаналізовані роботи видатних криміналістів XIX століття, що вивчали схильність особи до вчинення кримінальних правопорушень. Розкрито теорію «природженого злочинця» Ч.Ломброзо та значення явища атавізму в ній. Розглянуто концепцію, відому як Тріада Макдональда, та її значення для виявлення та запобігання злочинів скоєнню небезпечних діянь. Завдяки результатам десятків наукових дослідів, встановлені обтяжуючі обставини, що є каталізаторами прояву девіантної поведінки у дітей. Проаналізовано найпоширеніші методи деструктивного виховання і можливість загострення вродженої схильності до насильства через жорстоке поводження у дитинстві. Досліджено процес трансформації біологічного у соціальне і виявлено один із найбільш соціально значущих чинників протиправної поведінки, що зумовлює підвищений ризик антисоціальних та агресивних дій.

У роботі опрацьовані численні висновки, отримані за результатами наукових дослідів відомих вчених. На їх основі визначено взаємозв'язок біологічного та соціального в особі злочинця, ступінь впливу вроджених особливостей, темпераменту та виховання на схильність до вчинення кримінальних правопорушень. Простежено тенденцію неблагополучної сім'ї у житті серійних вбивць. Виявлено генотип середовищної взаємодії та його вплив на прояв аморальної та асоціальної поведінки особи. Розглянуто патології психіки та окремі види психопатії, які за певних умов визначають протиправну поведінку особи і зумовлюють підвищений ризик насильницьких посягань. Також визначено способи нейтралізації небажаних особливостей індивіда та його темпераменту, що найчастіше є каталізаторами розвитку девіантної поведінки.

Ключові слова: атавізм, «природжений злочинець», генотип середовищної взаємодії, асоціальна поведінка, генетичне обтяження.

The article is devoted to the topical issue of criminology regarding the relationship between the social and the biological in the person of the criminal. After all, the recommendations for the development of measures to prevent and combat crime will depend on the understanding of the relationship between the biological and the social in the person of the criminal.

For a long time, there has been a scientific debate about what is primary in a person's personality – innate qualities or qualities acquired during life in a certain environment. The article analyzes the work of outstanding criminologists of the 19th century, who studied a person's propensity to commit criminal offenses. Ch. Lombroso's theory of the "born criminal" and the significance of the phenomenon of atavism in it are revealed. The concept known as MacDonald's Triad and its significance for detection and prevention of crimes and the commission of dangerous acts are considered. Thanks to the results of dozens of scientific experiments, aggravating circumstances have been established that are catalysts for the manifestation of deviant behavior in children. The most common methods of destructive upbringing and the possibility of aggravating the innate tendency to violence due to childhood abuse are analyzed. The process of transformation of the biological into the social was studied and one of the most socially significant factors of illegal behavior, which causes an increased risk of antisocial and aggressive actions, was revealed.

The work elaborates numerous conclusions obtained from the results of scientific experiments of famous scientists. Based on them, the relationship between biological and social factors in the person of a criminal, the degree of influence of innate features, temperament and upbringing on the propensity to commit criminal offenses is determined. The trend of a dysfunctional family in the lives of serial killers is traced. The genotype of environmental interaction and its influence on the manifestation of immoral and antisocial behavior of a person have been revealed. Mental pathologies and certain types of psychopathy, which under certain conditions determine the illegal behavior of a person and lead to an increased risk of violent attacks, are considered. Methods of neutralizing undesirable features of an individual and his temperament, which are often catalysts for the development of deviant behavior, are also determined.

Key words: atavism, "born criminal", genotype of environmental interaction, antisocial behavior, genetic load.

Суперечливість соціально-біологічної природи формує феномен *Homo sapiens*. Біологічно кожна людина унікальна, адже унікальним є отриманий від батьків набір генів (окрім однойцевих близнюків, котрі мають однакові генотипи). Як біологічній істоті людині притаманні анатомо-фізіологічні ознаки: будова систем органів, інстинкти та рефлекси, нервово-мозкові, хімічні та інші процеси в організмі. Водночас у соціальному оточенні людина розвивається як суспільний індивід. Розуміння ж співвідношення біологічних і соціальних властивостей злочинця є базою для пояснення першоджерел злочинної поведінки та розробки заходів запобігання злочинів. Отже, дослідження окресленої проблематики є одним із найважливіших завдань кримінології.

Проблема взаємозв'язку соціального і біологічного в особі злочинця досліджується вже тривалий час. З цього приводу можемо згадати роботи Ч. Ломброзо [1], Е. Феррі [4], У. Шелдон [4], Р. Гарофало [4] та інших фахівців.

Одним із найвідоміших дослідників XIX століття, який вивчав схильність та здатність особи вчиняти кримі-

нальне правопорушення, був італійський професор Чезаре Ломброзо. Свої ідеї дослідник виклав у книзі «Злочинна людина». Причини схильності індивіда до злочинів Ломброзо вбачав не в обставинах, які склалися у суспільстві, а в самому злочинці, у його расових і біологічних особливостях [1, с. 250]. Головною ідеєю Ломброзо було ствердження вродженої, а не набутої схильності особи до протиправної діяльності. Він вважав злочини такими звичними процесами як зачаття, народження та смерть. Злочинця він порівнював із твариною, яка не змогла влитись у соціум, пристосуватись до стандартів людського життя. Автор закликав знищувати всіх представників типу «природженого злочинця», або ж хоча б ізолювати від суспільства, тому що рано чи пізно біологічна природа ввізме вверх і злочинне діяння неодмінно буде вчинене.

Атавізм (лат. *atavus* – прапрадід) – поява в окремих організмів якогось виду ознак, які існували у віддалених предків, але були втрачені в процесі еволюції [2]. На думку Ломброзо саме атавізм є основою всіх злочинів, а злочинець – це регрес до примітивного людського предка, якого можна визначити за фізіологією. Це дало автору підстави

«клеїмувати» схильних до кримінальних правопорушень осіб вродженими стигматами: асиметричне обличчя; занадто малі або ж гіпервеликі вуха; передчасні зморшки і їх надмірна кількість; плоский ніс, який притаманний злодіям, або ж гострий – вбивцям, тощо, сверджуючи, що кримінальні властивості є нашою «спадщиною» від тварин. Щодо таких поглядів Марвін Вольфганг писав: «В історії кримінології, імовірно, немає імені, яке звеличувало або критикувало так багато, як ім'я Чезаре Ломброзо» [3, с. 168]. Як наслідок, після численної критики, Ломброзо змінив свою теорію, зазначивши, що злочин – це не тільки результат певних вроджених особливостей, а поєднання біологічних і соціальних факторів.

Найбільш відомими учнями Ломброзо були Енріко Феррі та Рафаель Гарофало.

На думку Е. Феррі особа, з ознаками «природженого злочинця», окресленими Ломброзо (асиметрія обличчя, надмірні розміри частин тіла, тощо), не обов'язково вчинить кримінальне діяння, хоча такий розвиток подій не виключається та має дуже високу ймовірність. Аналізуючи співвідношення соціального і біологічного в людині, Е. Феррі дійшов висновку про можливість нейтралізації спадкових чинників злочинної поведінки соціальними методами.

Р. Гарофало, зосередившись у своїх дослідженнях на соціальних і психологічних факторах злочинів, акцентував увагу саме на відмінностях чеснот злочинця та здорової особи. Визначальними рисами злочинця вчений вважав відсутність у нього певних чеснот, що притаманні соціальним істотам – чесності та співчуття. Погоджуючись із Ломброзо, Гарофало описує злочинця як особу, що не здатна до соціалізації, не змогла адаптуватися до нормального життя у суспільстві, як хворобу, що потрапивши у відповідне середовище швидко поширюється [4, с. 31].

Аналізуючи наведені теорії криміналістів XIX століття, можна побачити тенденцію до ствердження теорій соціальних чинників в особі злочинця та поступове зменшення категоричності біологічної концепції. У сучасній кримінології цю традицію продовжили Ю. М. Антонян [8], Річард Тейлор [9] та інші науковці. І серед українських вчених існує точка зору про міцний взаємозв'язок спадкових та набутих у процесі соціалізації якостей, що є підґрунтям для формування цілісності людини і, відповідно, особи злочинця. [5, с. 105]. При тому взаємозв'язок біологічного та соціального в особі, схильність людини до вчинення кримінально-протиправних діянь досі залишається одним із найбільш дискусійних питань.

Сучасні погляди науковців щодо проблеми співвідношення соціального і біологічного у структурі особи злочинця, на наш погляд, можна окреслити таким чином.

Особистість злочинця (як і будь-яка особистість) – це складне інтегруюче поняття, що включає в себе біологічні, психічні, духовні та соціальні властивості людини. До набору біологічних властивостей людини належать анатомо-фізіологічні, генетичні, нервово-мозкові та інші властивості організму, а також прояви складного механізму успадкування [5, с. 100]. Загальновідомо, що соціальне – це особливо організоване біологічне, тож на становлення людини як індивіда впливає взаємодія цих двох чинників. Невисокий рівень інтелекту, надмірна та неконтрольована агресивність, непоступлива впертість, схильність до жорстокого поводження у дитинстві стосовно слабших, наприклад тварин, – все це загально визнані якості, риси характеру, що притаманні особам схильним до вчинення злочинів.

Темперамент (лат., узгодженість, устрій) – сукупність психічних особливостей, з яких складається особистість людини і які виявляються в її поведінці, в ступені її життєвої активності [2]. Про значення спадковості у варіативності темпераменту, розумових здібностей і якостей особистості можна зрозуміти із численних висновків наукових дослідів. Детально дослідив генетичну обумовленість властивостей темпераменту норвезький психолог

А. Торгерсен [6, с. 24]. Результатом цих досліджень був висновок, про те, що більшість властивостей темпераменту є спадковими, а з кожним роком вплив генотипу на темперамент все збільшується. Р. Пломін і А. Басс також зробили внесок у дослідження даної теми. За їх оцінкою, коефіцієнт спадковості тут дорівнює близько 40% [6, с. 26].

Також наявні підтвердження того, що поєднання у біологічних батьків кримінальності з алкоголізмом є обтяжуючою обставиною для прояву кримінальної поведінки у прийомних дітей. І як правило, їх злочини пов'язані з насильством. Дослідження показали, що існує помітний ефект – генотип середовищної взаємодії. У тих прийомних сім'ях, де батьки самі скоюють злочини, набагато більш схильними до кримінальному поведінці виявляються прийомні діти зі спадковим обтяженням в порівнянні з прийомними дітьми, біологічні батьки яких не мають злочинних нахилів. Для більш об'єктивних результатів були проведені дослідження прийомних дітей, а конкретно тих, чиї біологічні матері були засуджені за різні кримінально-протиправні діяння, такі як крадіжки, вбивства, проституція, тощо. На момент усиновлення дітям було більше одного року, більшість з яких понад дванадцять місяців провели у притулку. Дітей у групу було обрано за однаковими ознаками: вік, раса, стать. Результат показав, що у групі, яка складалась із дітей, чиїх матерів було визнано винними у вчиненні злочину, арешти та засудження є частішими аніж в іншій групі [6, с. 44]. Необхідно враховувати й те, що перші роки свого життя ці діти провели у притулках, тобто у недостатньо сприятливих місцях для повноцінного розвитку людини. Можливо, саме перебування у такому середовищі відобразилося на зниженні життєвого потенціалу цих людей у майбутньому. І проявом цього стали відсторонення від навколишнього середовища, асоціальна поведінка, агресивність та численні розлади особистості з генетичними обтяженнями.

У 1963 році новозеландським судовим психіатром, Джоном Маршаллом Макдональдом була написана стаття «Погроза вбивства», у якій він сформував теорію, відому як Тріада Макдональда. Відповідно до цієї концепції особливості поведінки у дитинстві формують протиправну поведінку людини в дорослому віці. Тріада Макдональда складається із набору трьох поведінкових характеристик: енурез – зоосадизм – піроманія [7, с. 320]. Були проведені дослідження 100 пацієнтів, деякі з яких мали психічні розлади та скоїли злочини. Результати вказали на присутність у їх дитинстві жорстокого поводження з тваринами, підпалів та неусвідомлених актів сечовипускання після п'яти років. Відповідним чином у подальшому рівень злочинності осіб, які мали такі характеристики, був високим. Хоча дана теорія залишається лише концепцією, проте це відкриття є певним індикатором для виявлення у дітей схильності до скоєння небезпечних діянь.

Травмуючі події, несприятливі умови та їх довготривалий вплив на особу, а також спадкова схильність – саме ці три фактори медицина розглядає як першопричини розладів психіки. Вважається, що близько 75% випадків розумової відсталості є спадковими, із них 15% становлять хромосомні аномалії [6, с. 35]. Аналіз слідчої і судової практики дозволяє зробити висновок про те, що такі особи, у межах осудності, набагато легше втягуються в кримінальні ситуації, а також частіше за психічно здорових осіб мають конфлікти із законом. Ю. М. Антонян довів, що особи із психічними вадами переважають серед тих, хто вчинив вбивства та спричинив тяжкі тілесні ушкодження, згвалтування, хуліганство, а також серед неповнолітніх злочинців і рецидивістів [8, с. 193].

Передовий судовий психіатр Великобританії Річард Тейлор протягом всієї своєї кар'єри досліджував мотиви різноманітних убивств, опублікувавши результати своїх досліджень у книзі «Розум убивці». Як зазначає автор, психотичним убивствам була приділена особлива увага

у 1990-х роках, коли фокус дослідницької діяльності змістився з екологічних та соціальних факторів розвитку психозу на генетичні та біологічні. Завдяки використанню магнітно-резонансної томографії (МРТ) стало зрозуміло, що при шизофренії у корі головного мозку відбуваються структурні зміни, спостерігаються порушення пам'яті, механізму прийняття рішень і опрацювання емоцій. Згідно зі статистичними даними, зі всіх вбивств у світі 5-8% вчиняються хворими на шизофренію в стані стійкої ремісії. Проте розвиток патології може бути пов'язаний не лише з генами і фізичною структурою мозку. Стрес, куріння канабісу, черепно-мозкова травма – все це може призвести до психозу. Іншими словами, шизофренія – це поєднання природи і виховання, але перше все ж переважає [9, с. 113].

Олав Нілсен, судовий психіатр, вчений лікарні Святого Вінсента (Фіцрой, Мельбурн, Австралія), виявив, що третина вбивств, вчинених психічно нездоровими людьми, припадає на тих, кому не ставили діагноз і кого ніколи не направляли до психіатра. За результатами другого міжнародного дослідження, в якому взяли участь 4 країни, вчений зробив ще одне важливе відкриття – люди, хворі на шизофренію, дуже рідко вбивають незнайомих, таких випадків 1 на 14 мільйонів людей у рік. Люди, які вбили незнайомих найчастіше були бездомними і раніше вже демонстрували антисоціальну поведінку. На відміну від тих, хто напав на члена сім'ї, вони ніколи не проходили лікування [9, с. 122].

Таким чином, у деяких випадках убивство може бути результатом прояву психічних аномалій людини, які можуть бути вродженими або набутими протягом життя під впливом несприятливих умов та деструктивної поведінки. Психопатія, епілепсія, шизофренія у стані стійкої ремісії, алкоголізм, олігофренія у формі дебільності та інші хвороби й розлади психіки, згідно з численними дослідженнями у психогенетиці, все ж найчастіше є спадковими. Зважаючи на те, що люди з патологіями психіки легше втягуються в кримінальні ситуації, єдиним способом попередити нові насильницькі злочини є підвищення обізнаності у реальних ознаках цих захворювань. Такими найчастіше є емоційна нестабільність, скорочення тривалості сну, втрата зв'язку з реальністю, афективні реакції, короточасні психотичні епізоди, збудливість та галюцинації.

Вроджена схильність до насильства може загостритися в тому випадку, якщо у ранніх роках майбутній злочинець зазнає жорстокого поводження. Відомо, що саме у дошкільному віці дитина повністю ідентифікує себе з батьками, її емоційний світ залежить від сім'ї, в якій дитина засвоює й опановує моделі моральної поведінки, взаємодії з іншими людьми. Через несформованість нервової системи та її високу пластичність, діти легко піддаються різноманітним зовнішнім впливам, особливо з боку вихователів [10, с. 284]. Емоційне відсторонення є одним із найпоширеніших методів деструктивного виховання, що проявляється у незацікавленості батьками дитиною як-самостійною особою з певними особливостями та внутрішнім світом. Психологи вказують на закономірність: діти, які схильні до психічних захворювань найчастіше є стриманими, не виявляють емоцій, рідко плачуть, не демонструють подиву та страху перед чимось. Їм невідоме співчуття, нещасні ситуації приносять задоволення. Часто провокують батьків, аби ті покарали їх, тим самим відіграють роль жертви, викликають почуття провини і маніпулюють. Відповідно, ще з ранніх років такою поведінкою дитина намагається отримати емоційний спалах.

Аналізуючи дитинство найбільш серійних вбивць, нам бачається очевидною є тенденція неблагополучної сім'ї. До прикладу згадаємо такий факт. Засуджена до смертної ін'єкції за вбивство 7 чоловіків, Ейлін Уорнос мала

дитинство, наповнене жорстоким поводженням та емоційним нехтуванням. Разом із братом вона була всиновлена батьками матері, після того як остання в 15-річному віці залишила дітей у притулку. Біологічний батько Ейлін Уорнос із діагнозом шизофренія повисів у в'язниці де відбував покарання за педофілію. Під час інтерв'ю, жінка заявила, що в прийомній сім'ї панували насилля та алкоголізм. В 11-річному віці вона була звалтована 67-річним чоловіком. Прохання близьких про допомогу закінчилось фізичним насильством за наклеп. Усе подальше життя жінка займалась проституцією, що сприяло ще більшому деструктиву [11].

На наш погляд, приклад Ейлін Уорнос демонструє взаємозв'язок біологічного та соціального у розвитку особистості. Схильність до шизофренії ймовірно передалась генетично від батька, адже ризик захворіти підвищується зі збільшенням ступеня споріднення. Антисоціальна поведінка матері Уорнос посприяла формуванню у неї несприятливої моделі поведінки жінки. Можливо, при більшій увазі та належному піклуванні біологічну схильність Ейлін Уорнос до аморальної поведінки можна було б попередити чи скорегувати, проте деструктивне виховання у дитинстві зробило її жертвою негативної соціалізації.

Одним із найбільш соціально значущих чинників протиправної поведінки є алкоголізм. За результатами вибіркового дослідження, таку психічну аномалію мають 17% злочинців [5, с. 104]. Стан алкогольного сп'яніння зумовлює більший ризик антисоціальних та агресивних дій вказують на сімейний характер алкоголізму з високим рівнем успадкованого (50-60% для чоловіків, дані про успадкування алкоголізму жінками менш численні і дещо суперечливі) [6, с. 46]. Сприйняття організмом алкоголю є основним фактором схильності до його споживання, який визначається особливостями організму, та є вродженим. Підвищена толерантність до алкоголю найчастіше притаманна тим дітям, батьки яких зловживають алкоголем. Це пов'язано не тільки із генетичною схильністю, а й тим, що звички опікунів формують відповідну модель поведінки у дітей. Дитячі травми на фоні алкоголізму батьків можуть обумовити проблеми із емоційним розвитком у подальшому житті та, як наслідок, антисоціальну поведінку.

Висновок. Питання взаємозв'язку соціального та біологічного у поведінці злочинця досі є дискусійним. Сучасна наука визнає соціальне та біологічне в людській природі як цілісне підґрунтя для формування індивідуальності людини. Кожна людина народжується індивідом, суб'єктом суспільства, із певним задатками, що надані їй природою. Сама ж трансформація біологічного у соціальне відбувається під час соціалізації, тобто у процесі освоєння всього поля культури. Homo sapiens, як і будь-якій тварині, притаманне задоволення власних потреб. Ці інтереси та соціальні потреби є критерієм для визначення сутності людини як соціальної істоти. Завдяки вихованню, соціально-корисним прикладам та сприятливому середовищу генетичні обтяження найчастіше нівелюються протягом життя і така особа вкрай рідко стає на злочинний шлях. Деструктивне виховання, несприйняття соціумом та їх поєднання із психічними аномаліями сприяють формуванню таких сталих рис і уявлень особи, які у конкретній ситуації визначають вибір злочинного шляху задоволення потреб і досягнення певної мети.

На наш погляд, помилково вважати, що схильність до протиправної поведінки закладена у генах та є виключно спадковим явищем. Велику роль тут відіграє середовище індивіда. Сприятливе оточення нейтралізує небезпечні властивості людини, які є каталізаторами протиправної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гусар Л. Біологічна концепція Чезаре Ломброзо. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 249–253.
2. Універсальний словник-енциклопедія, УСЕ. 2-е видання, доповнене. Київ : «Всеуито», Львів: «Атлас», 2001. 1575 с.
3. Wolfgang, Marvin. Cesare Lombroso. Pp. 168–227. In. : H. Mannheim (ed.). *Pioneers in Criminology*. London : Stevens, 1960. 402 p.
4. Веред І.С., Кушнір Ю.В. Соціологія девіантної поведінки. Навчальний посібник. Донецьк : КІЦ, 2013. – 192 с.
5. В.В. Голіна, Б.М Головін. Кримінологія: Загальна та Особлива частини. Навчальний посібник. Х. : Право, 2014. 513 с.
6. Конспект лекцій з дисципліни «Психогенетика». URL: http://psychology.univer.kharkov.ua/news2021/NMKDPT/Frolova/NMK_Psychogenetica/UK.pdf
7. Єфанова Є.В. Тріада Макдональда як засіб доказування схильності до злочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 319-320.
8. Антонян Ю. М. Особо опасный преступник. Проспект, 2011. С. 199.
9. Тейлор Ричард. *Разум убийцы. Как работает мозг тех, кто совершает преступления* / перевод с английского О. А. Ляшенко. Київ : Форс Україна, 2021. 432 с.
10. Дудкевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
11. Эйлин Уорнос Интервью Часть 1 (1992) Интервью с Серийным Убийцей. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=iRLZlZPuh00>